

RECENZE

Víra v očividné poznání aneb Co s literaturou v době nedůvěry v slovo?

Lenka Řezníková: *Ad maiorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského*. Praha, Filosofia 2018. 255 stran.

Lenka Řezníková si v knize *Ad maiorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského* stanovila za cíl — jak napovídá její podtitul — analyzovat Komenského pojetí evidence. Jak autorka sama upozorňuje, *evidence* nepatřila ke Komenského ústředním pojmům a Komenský ani v pojetí evidence nepřišel s něčím převratně novým. Nicméně považovat na základě toho knihu L. Řezníkové za projev hnidopišsky minuciózní specializace či zoufalé snahy nalézt v již tolikrát analyzovaných textech klasika něco nového, byť by to měl být jen nepatrný detail, by bylo fatálním nedorozuměním. Hned v úvodní části své rozpravy totiž Řezníková přesvědčivě ukazuje, jak důležitou se právě evidence stala v Komenského době: konstatuje, že tento pojem procházel v období raného novověku zjevnou konjunkturou, kterou lze interpretovat jako průvodní znak ne nepodstatných kulturních změn, k nimž tehdy v evropské společnosti docházelo, a to zejména v teorii vědění a v obcování s (literami fixovaným) slovem. Evidence tak Řezníkovou v první řadě zajímá jako možný spojovník těchto dvou oblastí, vědění a textových praxí (psaní), resp. myšlení a (slovní) komunikace, jako nástroj k analýze jejich vzájemných vztahů, a to pochopitelně nejen u Komenského.

Právě pro výzkum raného novověku se evidence ukazuje jako nástroj v mnoha ohledech zajímavý. Šlo totiž o dobu, v níž evropská společnost, konfrontovaná s objevy nových, do té doby zcela neznámých (zámořských) civilizací i mnoha dalších skutečností, o nichž dosavadní kanonické knihy vlastní kultury najednou nebyly s to poskytnout vůbec žádné vědění, započala pojímat ke (psanému) slovu stále větší a větší nedůvěru. Zároveň je zřejmé, že raný novověk je v knize L. Řezníkové primárně představen jako období zásadních změn, jako doba zlomů (autorka ostatně v té souvislosti připomíná i pojem *revoluce*), jež tak dostává svému označení jakožto počáteční, rané fáze nových skutečností, které se posléze staly zcela samozřejmými. To je samo o sobě jistě lákavé: sledovat, jak, kdy a za jakých okolností se utvářely skutečnosti, jež novodobé generace začaly pojímat za dané až přirozené, tedy také sledovat to, jakáže to „víra našich otců“ nám vlastně byla předána a co

z ní jsme si — dlužno říci, že mnohdy spíše nereflektovaně — osvojili a přijali za své.

Předností Komenského nauky o evidenci je podle L. Řezníkové především její syntetizující aspekt, spočívající ve vytvoření trojstupňového systému, jak dospět k pravdivému, jistému a bezpečnému poznání, a to pomocí evidence smyslů, evidence rozumu a evidence víry, jež se měly ve vzájemně provázanosti doplňovat a zároveň kontrolovat, jakkoli učitel národů podal tuto nauku poněkud nekonzistentně i nesystematicky, ve výkladech a poznámkách rozptýlených v mnoha textech. A přestože je kniha L. Řezníkové v první řadě asi spíše o evidenci a teprve v druhé o Komenském, právě pojem *evidence* — jako rétorická kategorie, etablovaná už od antiky, a zároveň jako gnozeologická kategorie s potenciálem garantovat spolehlivé, bezpečné a jisté vědění, a tedy i jako nástroj k vyloučení klamu, omylu a pochybností — nabízí možnost uchopit literární tvorbu J. A. Komenského v jejím celku, bez zrádného „rozštěpení“ Komenského na učence na straně jedné a slovesného umělce na straně druhé, jak se zejména v české badatelské obci stalo už takřka rutinou. Nalezení možného způsobu, jak pojmout Komenského literární tvorbu celostně, je tak pro současnou kmenologii nesporně metodologicky přínosné.

Tím se ovšem výhody zvoleného tématu nevyčerpávají. Pojem evidence totiž nabízí rovněž nezanedbatelnou korespondenci s oblastí vizuální kultury: vždyt evidentní (*evidens*) má být podle všeobecně sdíleného přesvědčení (nejen) doby J. A. Komenského to, co je zřejmé, očividné, tj. co lze vidět očima, co je vizuální či vizualizovatelné, uchopitelné zrakem. Tento raněnovověký okularcentrismus, založený na víře v analogii mezi věděním a viděním, se stal základním východiskem k tomu, že se vizuálnímu začala stále více připisovat kvalita trvalosti a neměnnosti, tedy spolehlivosti, a zrak se pojímal jako nespolehlivější z dostupných nástrojů poznání. Ona důvěra v oko a spoléhání na něj s sebou nesly také narůstající preferenci viděného, tedy čteného slova: víru v písmo a naopak nedůvěru v ústně předávaná a uchovávaná sdělení (stačí vzpomenout na vyhraněné striktní biblismus některých nábožensky reformních hnutí raného novověku či jen na heslo raněnovověké reformace „sola Scriptura“). Vznikající nedůvěra ke slovu, nahrazená důvěrou ve vizuální se projevila nejen oblibou rétorických figur evidence, propůjčujících textu iluzi vizuálního prožitku, ale též rostoucí preferencí hybridních komunikačních forem spojujících různými způsoby slovo s obrazem či zdůrazňujících u psaného slova jeho vizualitu, prezentujících slovo jako vizuální objekt: slovo samo o sobě (a to zejména v mluvené, zvukové podobě) jako by přestávalo — a to pochopitelně nejen u Komenského — dostačovat. Je rovněž nápadné, jak raněnovověcí autoři náboženské literatury začali vedle Písma svatého neméně intenzivně využívat argumenty „vyčtené“ z „knihy stvoření“, tohoto hmotného světa, a to i pro taková témata, jako byl např. kult svatých. Dobová

hagiografie tak neváhala shromažďovat údaje o hmotných svědeckých světeckých kultů (referovala o dochování ostatků svatých a různých předmětů spojených se svatými bezprostředním užíváním, tj. jakýchsi „sekundárních“ relikvií, zázračných obrazů, hrobů světců včetně jejich malířské, sochařské výzdoby i architektury ad.), což vedlo až k vytváření literárních „přůvodců“ poutními místy s cílem upozornit na tyto „němé“, avšak dodnes viditelné svědky existence příslušného světce, o nichž se lze stále osobně přesvědčit na vlastní oči.

Kniha L. Řezníkové je knihou téměř příkladně interdisciplinární, v tom spočívá jedna z jejích zjevných předností. Bylo by tedy možné referovat o jejích jednotlivých fazetách, od kulturních a intelektuálních dějin až třebaš po dějiny psaní a textových praxí, již z předchozích řádků je však předpokládám zřejmé, že se chci výběrově zaměřit na to, v čem může být zajímavá pro literární historii. Řezníková prezentuje raný novověk především jako dobu „komunikační revoluce“, období rozsáhlých proměn textových praxí. Medievalista by možná leccos z prezentovaného výkladu o přínosu tištěného média k vytváření formálních norem knihy (s. 32) zpochybnil, podobně se zdá být také teze o přínosu knihtisku ke standardizaci, homogenizaci a normativitě textuality v konfrontaci s aktuálním knihovědným bádáním poněkud přečňující (s. 33–34), šlo by jistě také dále precizovat úvahu o diferenciaci rukopisné a tištěné produkce v raném novověku (s. 22) atd. Vzhledem k tématu knihy však lze za klíčové považovat poukazy na narůstající zpochybňování do té doby samozřejmé pozice knihy jako základní autority spolehlivě garantující správnost vědění. K tomu v raném novověku v důsledku stále častěji a intenzivněji zakoušené mezerovitosti, a tedy znejistující nespolehlivosti vědění prezentovaného knihami, docházelo, a to zejména pro poznávání přírody a přírodních jevů, a tehdejší intelektuálové na to reagovali především uchýlováním se k empirickým metodám poznávání a snahou o emancipaci vědění od (pouhé) knižní vzdělanosti. Zřejmě především tehdy se etablovala představa o větší spolehlivosti empirických metod nad slovní interpretací.

L. Řezníková dějiny této teze sleduje až k její novodobé dekonstrukci. Poukazuje na analýzy procesu tvorby empirického vědění, jež přesvědčivě ukázaly, že ani empirické vědění se bez textových praxí neobejde, že teoretický postulát anglické Royal Society *nullus in verbis* není v praxi uskutečnitelný: právě texty, a to zejména v podobě tištěné knihy, se staly základním prostředkem produkce a sdílení nového vědění, a to pochopitelně včetně toho založeného na autopsii. Jazyk se přitom ukazuje být nejen jedním ze základních, nezbytných nástrojů tvorby vědění, ale vedle toho též performativním a sebelegitimizačním prostředkem, majícím přesvědčit o relevanci prezentovaných poznatků i o odborné kompetenci dotyčného učence a jeho nezpochybnitelné pozici v badatelské komunitě. Sama evidence, povýšená v raném novověku na absolutní jistotu poznání *an sich*, tak byla nakonec demaskována coby historicky,

sociálně či kulturně podmíněný prožitek jistoty, jako působivý efekt rétorických a argumentačních praxí inscenujících vědění.

Raný novověk je v knize L. Řezníkové zároveň prezentován jako situace permanentního legitimizačního tlaku, a tedy i permanentní apologie a polemiky (autorka ostatně pro raný novověk přímo přejímá označení *kultura sporu*). Také Komenský jakožto syn své doby sdílel všeobecné přesvědčení, že (jakákoli) různost se vzájemně vylučuje a ohrožuje, a že je tedy nebezpečná, a proto nežádoucí: různost podle něho potenciálně zakládá situaci konfliktu. Zajímavé je v té souvislosti výrazně narůstající preferování polemiky pomocí tištěného slova na úkor komunikace orální — ostatně i my dnes jsme přesvědčeni, že na rozdíl od komunikace *face to face* papír (či dnes možná už spíše monitor) „snese všecko“. Komenský pak na toto vše reagoval přesvědčením o smířčí roli zřejmého, evidentního vědění, které je důležité především proto, že právě ono v posledku zajistí harmonickou komunikaci: je-li vědění skutečně evidentní, očividné, pak podle Komenského už žádnou argumentaci nepotřebuje a celé umění dialektiky se stane zbytečným. Tuto Komenského víru ve stabilizační funkci vědění přitom Řezníková (objevně) interpretuje jako projev hledání epistemologického bezpečí, jako reakci na úzkostně prožívanou, tíživou absenci pocitu bezpečí, jenž by byl založen na důvěře ve stálost a trvalost sociálního a materiálního prostředí.

Konfliktnost, jež je (nejen) podle Komenského latentně přítomna v každé různosti, ostatně učitel národů zjevně zakoušel i v nepřijetí či odmítavé kritice jeho konceptu evidence některými současníky, zejména R. Descartesem. Jestliže karteziáni — a po jejich vzoru též další generace — svedli pozornost na otázky smyslového a rozumového poznání a jejich vzájemný vztah a víru se pokusili z konceptu evidence zcela vytěsnit, pro Komenského i mnohé jeho současníky zůstávala evidence víry, přesněji řečeno evidence *fides qua creditur*, neméně důležitá. Tento akt víry má přitom (nejen pro Komenského) zjevný sociální rozměr, zahrnuje v sobě totiž instituci svědků, a to včetně osob již nežijících, jejichž svědectví se však uchovala díky písemnému záznamu. Toto pojetí je, jak upozorňuje L. Řezníková, založeno na tzv. historickém modu psaní, jež se definovalo jako pojednání o věcech, které se reálně staly (*res facta*), a tedy v sobě obsahuje význam fakticity. Šlo o dobově sdílené přesvědčení, ještě nezpochybněně historickou beletrií, jež posléze ono samozřejmé spojení historie a pravdivosti zásadně narušila, že text vytvořený v historickém modu je třeba číst jako (očité) svědectví jeho autora, resp. i jiných lidí, jejichž písemná či ústní svědectví daný autor zprostředkoval. Tato svědectví ovšem platila jen uvnitř společenství, které legitimitu onoho svědka uznávalo, to se však v pluralizující se raněnovověké Evropě pochopitelně značně zkomplikovalo.

Nepřekvapí, že tato doba začala preferovat neměnné uchovávání textů i mimo oblast textů posvátných. Stačí jen připomenout známý základní me-

todologický postulát bollandistů, který si stanovili pro svůj velkolepý projekt shromáždit legendy o všech katolických světcích a světicích všech dob. Spočíval v nalezení nejstaršího dochovaného textu, v ideálním případě textu sepsaného současníkem příslušného svatého, jenž byl pojímán jako jeho očité svědectví, a ve vydání onoho textu bez jakýchkoli jazykových či stylistických úprav, neboť sama jazyková stránka textu a jeho styl měly být argumentem svědčícím o jeho stáří. Nebylo již tedy možno jednoduše důvěřovat textu na základě autority, nýbrž bylo třeba zajistit jeho důvěryhodnost také dalšími prostředky. Onen požadavek nalézt nejstarší dochovanou verzi legendy si zároveň žádal vypracování metod, jak takový text identifikovat, resp. jak určit stáří textu, a není jistě náhoda, že se opět upřednostnilo okem řízené a kontrolované zkoumání materiální stránky textů (argumenty pro určení stáří a původu textu formulované na základě rozboru písma, psacího materiálu apod.). To vše pak vedlo — jak známo — ke konstituování pomocných věd historických. Jestliže se tedy zejména v raném novověku ukázala důležitost smyslového (zejména zrakového) poznání pro čtení „knihy stvoření“, tj. pro studium přírody a přírodních jevů, lze v oné době sledovat také snahu aplikovat totéž i na čtení knih lidských.

Kniha L. Řezníkové o literární reprezentaci „zřejmého“ v Komenského textech tak zjevně nabízí čtení nejen pro komeniology. Lze ji doporučit každému, kdo se zabývá otázkou, co (vše) vedlo v novodobé evropské kultuře k onomu zvláštnímu nastolení diference mezi pravdivostí vědecky ověřeného (a ověřitelného) faktu na straně jedné a pravdivostí umění na straně druhé, jež se v oblasti (psaného) slova projevilo ustavením literatury krásné neboli *belles-lettres* a literatury věcné, zdánlivě zbavené rétorické manipulace, v níž právě (vizuálně přehledné) katalogy, výčty, evidenční soupisy, grafy, diagramy, mapy a obrazy získaly tak prestižní status.

Marie Škarpová

RKZ anglicky — víc než jen překlad

The Queen's Court and Green Mountain Manuscripts. Ed. a přel. David L. Cooper, Michigan, Michigan Slavic Publications 2018. 234 strany.

V roce 2018, tedy v období, kdy si připomínáme dvousté výročí nalezení (1817) a prvního českého vydání (1819) *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, vyšel v USA moderní anglický překlad těchto textů. Editor svazku a překladatel obou děl David L. Cooper se přípravě publikace věnoval s promyšlenou péčí; kromě RKZ do knihy zařadil i svůj převod dvou kratších rukopisných básní údajně objevených v téže době a s RKZ souvisících, *Písň pod Vyšehradem*